

“ואי זהו קיומו”: זוטא לתורת השטרות התלמודיים

אָבִי כָּל תַּפְּשׁ לְשׁוֹן בְּנֵי עֵבֶר
הָעֵלִים מְשָׁבִי הַגּוֹלָה
לְטֹשׁ כָּל חַרְשׁ

שנינו בתוספתא:

בין שכת' בו לזה פל' מן פל' ובין שכת' בו אני פל' לוייתי מן פל' והעדים
למטה כשר
לעולם התחתון ילמד מן העליון במקושר באות אחת ולא בשתי אותות בין
חנן לחנני ובין ענן לענני על אות אחת מקימין אותו על שני אותות אין
מקימין אותו
ואי זהו קיומו אני פל' לוייתי מן פל' ופל' לזה הימנו קישרו מלמעלה והעדים
מלמטה כשר (בבא בתרא יא, ד, עמ' 168).

מבלי להיכנס לכל השאלות אשר הלכה זו שבתוספתא מעוררת,¹ הנה בולט מאוד
שקיום השטר שבבבא השלישית אין לו עניין לקיום שטרות שבבבא השנייה. בבבא
השנייה ברור שמדובר ב"קיום שטרות" הרגיל, הוא אישור שטר ישן הנעשה על ידי
בית דין. פרופ' שאול ליברמן כתב על בבא שלישית זו:

נראה שהכונה היא, ואיזהו סיכומו של שטר מקושר, וקיומו פירושו תמציתו,
כמו שהוא בסורית א", והיינו *Substantia*, *ὑπόστασις*.²

אשר לסורית של ארץ ישראל הפנה ליברמן בהערה 28 ל"מלונו של שולתיס... ערך
קימא". בוודאי כוונתו לערך "קום", תת־ערך "קימא", בעמ' 177. מילה זו מתרגמת
היקום בדברים יא 6. אין במובא שם כדי קביעת מקבילה למשמע המשפטי הצר
הידוע בין שאר המשמעויות של *substantia* (סיכום עניין משפטי),³ והבאת מילה

1. וביניהן בירור "ופל' לזה הימנו". עסקנו יותר בהרחבה בכל הקשור לתורת השטרות התלמודיים בתוך פרידמן, תורף, ושם גם על תוספתא זו. וראה עתה פרידמן, חווים, עמ' 447 והערה 110.
2. תוספתא כפשוטה, לשם, עמ' 456.
3. ואף משמע זה אינו אלא אחד מרבים של מילה זו במינוח המשפט הרומי, כפי שמסר ברגר את שימושי המילה הזאת: *Substantia. The substance, the essential nature or function*.

לטינית זו באותו ערך אינה מכוונת אלא למשמעה הכללית של *substantia*, והוא הדין למילה היוונית ὑπόστασις. אין המילה קימא של סורית ארץ-ישראלית שונה אפוא מן המילה הסורית קימא,⁴ ואין לה עניין למבוקש בתיאור פרטי השטר. מכל מקום, ניסיונו של ליברמן להביא ממרחק לחמו מעיד כמאה עדים על הקושי הגדול בפירוש קיום במקום הזה.

ה"קיום" שמדובר בו כאן מביע את הסכמת המחויב בשטר למה שכתוב בו וקבלת החיוב ("ואי זהו קיומו אני פל' לויתי מן פל'").⁵ מבחינת התפקוד אפשר להשוות נוסחאות סיום אחרות הבאות בתוספתא ובירושלמי:

אי זהו אחר חיתום שטרות? איך אני פל' בן פלני מקבל אני עלי כל מה שכתוב בשטר זה, והעדים למטה, כשר (תוספתא בבא מציעא א, יג, עמ' 64).⁶

סבר רב נחמן למימר⁷ לעולם אין העדים חותמין בו מלמטן עד שיקראו בו למעלן, אני פל' בן פל' מקבל עלי כל מה שכת' בו מלמעלן (ירושלמי גיטין ח, י, מט ע"ד, עמ' 1090).

בבא בתרא י, א, יז ע"ג (עמ' 1260)	גיטין ח י, מט ע"ד (עמ' 1090)
מהו גופו שלגט אמ' ר' בא מדמר רב הונא לעולם אין העדים חותמין מלמטה עד שיקראו בו מלמעלן אני פל' בן פלו' מקובל אני עלי כל מה שכתוב למעלן.	אי זהו גופו שלגט ⁸ אמ' ר' בא כיי דמר רב הונא לעולם אין העדים חותמין בו מלמטה עד שיקראו בו מלמעלן אני פלו' בן פל' מקובל עלי כל מה שכתוב בו למעלן.

social or economic, of a thing (*substantia rei*) or of a legal transaction (*substantia emptiois, obligatiois*). In several constitutions by Diocletian the word is strengthened by the addition of *veritatis* (= the true nature of a legal transaction). *Substantia* also refers to the entire property of a person (e.g., *substantia paterna* = the father's property) or to an inheritance as a whole (*substantia hereditatis, substantia defuncti*). *Substantia* was a favorite term of the imperial chancery and occurs in interpolated passages" (p. 721)

4. ראה פיין סמית, מילון, עמ' 504, ערך קימא.
5. ההמשך, "ופל' לוח הימנו", צריך דיון לעצמו. וראה לעיל הערה 1.
6. המונח חיתום שטרות מכוון לסיום נוסח השטר. השווה ליברמן: "וחיתום שטרות פירושו גמר השטר" (תוספתא כפשוטה, בבא מציעא, עמ' 149, לשו' 31; עיין שם). המילה כשר איננה מיושבת עם לשון ההלכה. ראה ליברמן שם, עמ' 150, לשו' 32; גולאק, השטרות, עמ' 24 הערה 55. וראה דיון בתוך פרידמן, תורף.
7. סבר רב נחמן למימר. בחידושי הרמב"ן לבבא בתרא קסב ע"א הביא ירושלמי זה, ושם: "אמר רב הונא".
8. אין הכוונה לאותו "גופו של גט" בגיטין ט, ג. על המונח הזה בירושלמי כאן ראה פרידמן, תורף.

הנוסחאות הללו,⁹ הן בתוספתא והן בירושלמי, באות עברית. אולם אין ספק שהמסורת העתיקה של נוסחי השטרות הייתה ארמית.¹⁰ והנה, בדומה לנוסחת סיום זו (ובלשון קיים עלי) רווחת נוסחה דומה בשטרות העתיקים ממדבר יהודה! ברובם מדובר בנוסח שטר ארמי, וסעיף זה ("קיים עלי") בא תמיד סמוך ותכוף לפני חתימות העדים ממש. אולם אף בשטרות עבריים אחדים שרדה נוסחה זו; ונפתח בהם מפאת דמיונם הרב לקטעים שהובאו לעיל מן הספרות התלמודית, דמיון המוכיח שהייתה גם מסורת של נוסחי שטרות בעברית, אשר ממנה יונקים קטעי השטרות בעברית שבספרות התלמודית.

וקים עליהם וביניהם כל מה שמלעמלה [!] (=שמלמעלה) כתוב (נחל חבר
44; ירדני, עמ' 113).¹¹

נוסחה זו מתפקדת כנוסחה התלמודית ממש, כשמקומה סמוך לפני החתימות, והסיפה באה כלשון הירושלמי מילה במילה ממש בשינוי סדר בלבד: "אני פל' בן פל' מקבל עלי כל מה שכת' בו מל מעלן".

וקים עלי כול שאש על השטר הזא (נחל צאלים 49; ירדני, עמ' 19).¹²
וקים עלי לעמת ככה (מורבעת 24; ירדני, עמ' 107).¹³

ואלו היקריות אחדות של הנוסח הארמי משטרות מדבר יהודה:

קי]ם עלי א[נה כול די על [כתב ("כתובת בכתא", נחל חבר 10; ירדני,
עמ' 125).¹⁴

וקים עלה אנה שלמצין כול די על כ[ת]ב (נחל צאלים 13; ירדני, עמ' 134).¹⁵

9. מקבילה תפקודית וסגנונית מדויקת ושלמה באה בשטר יווני על מכירת יין ממצרים משנת 542 לספירה (טשירקובר, ג, עמ' 95-98): $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\ \mu\omicron\iota\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\ \acute{\omega}\varsigma\ \pi\rho\acute{o}\kappa\epsilon\iota\tau\alpha\iota$: (עמ' 97, שו' 29-30), ותרגומו שם: "I agree to everything as stated above" (עמ' 98).

10. הרחבנו את הדיבור על השאלה של סעיפי שטרות הבאים בעברית במשנה ובספרות חז"ל בכלל בפירושו לגיטין בתוך פרידמן, פרק המגרש (למשנה ג).

11. וב"תרגום" (לעברית של היום) בעמ' 114 שם נאמר: "וקיים עליהם וביניהם כל (מה) שלמעלה כתוב". בתרגום לאנגלית (ב, עמ' [52]): "And it is established by them and between them all that is written above".

12. "תרגום" שם: "וקיים עלי כל מה שיש על השטר הזה". על שאש = שיש עיין ברושי וקימרון, שטר עברי, עמ' 259-260; הנ"ל, שטר, עמ' 293-294.

13. פעמיים שם. "תרגום" שם, עמ' 111: "וקיים עלי (=אני מתחייב אני נשבע?) לעומת ככה". כנוסחה זו עוד כמה פעמים; ראה ירדני, עמ' 115, 118. עד כמה שראיתי, המילה ככה במקומות האלה לא שרדה בשלמותה. אשר לספקות שהובעו בתרגום ראה להלן.

14. תרגום שם, עמ' 126: "וקיים עלי, אני, כל מה שלמעלה כתוב".

15. תרגום שם: "וקיים עלי/עליה, אני שלמצין, כל מה שלעיל כתוב".

כל די על כתיב, החוזר כאן¹⁶ בשינויים קלים מאוד, הרי הוא "כל מה שמלמעלה כתוב" בשטרות העבריים, וכיצא בו במובאות התלמודיות.

כפי שראינו, המילה קיים בולטת בנוסחאות האלה, בין בארמית ובין בעברית. ואכן קים בפיעל שכיחה בעברית המקראית ובלשון התנאים במקביל לארמית, כפי שהראה בעל היובל דידן,¹⁷ ועמה תואר השם קיים. בהקשרים משפטיים מוכרות המילים האלה מכבר במובן "מתן תוקף",¹⁸ וכך תורגמו ההיקרויות המובאות משטרי מדבר יהודה, כגון סוקולוף: valid, confirmed.¹⁹

אולם אין ספק שהמונח קיים, כשהוא בא עם עלי וכיו"ב כגוף ראשון, גם שהוא שייך למשמע הנידון, אף נושא הוא אתו גוון מיוחד של "מקובל", "מוסכם",²⁰ והסעיף משמש מקור חיוב, שהחייב קיבל על עצמו להתחייב בדבר זה.

ההקבלה המדויקת בין מקובל עלי בנוסחאות שבספרות התלמודית²¹ לבין קיים עלי בשטרות מדבר יהודה מזמינה מאלה השוואה ל"קימו וקבלו... עליהם" שבאסתר ט 27.²² המשמע הרגיל של "קים", fulfill מביא את המעיין להקשות קושיה על פסוק זה: הלא קודם יקבלו ואחר כך יקיימו?²³ וכקושיית hysteron proteron העומדת מאחורי הדרשה²⁴ הנוקטת שקיבלו ישראל את התורה בסיני בכפייה ורק בשושן קיימה מרצון, ולכן הקדים הכתוב והדגיש קיום של עכשיו לעומת קבלה שמכבר:

ויתיצבו בתחתית ההר אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא מלמד שכפה

16. וראה להלן, הערה 29.
17. הורביץ, עמ' 139–142.
18. לפועל בעברית בבניין פיעל השווה רות ד 7. בסורית: legal standing, valid על פי פיין סמית, מילון, עמ' 504, ושם קים זוכנא the sale is valid, כמו "מקחו קיים" (גיטין ה, 1). ראה מילון בן-יהודה, עמ' 5908–5909, משמעים 'ודבר האדם, נדר, עדות, שבועה שהוכרו כעומדים בתקפם', 'ומקח קיים, מכר קיים, תנאי קיים וכתובה קיימת'. וראה סקייסט, עמ' xlv.
19. סוקולוף, עמ' 77.
20. השווה גרינפלד, עמ' 79, 97: "I accept"; ברושי וקימרון, שטר, עמ' 288: "And I am obliged to all that is [written] on this bill".
21. בדומה לנוסחה שבירושלמי נשתמר בארמית בכתובה של מנהג ארץ ישראל שנכתבה במצרים בין 932 לבין 1044: "אנה מבשר חתנה ברבי יצחק קבלת עלי כל מה דכתיב ומפרש בהדן שטר מראש ועד סוף" (פרידמן, נישואין, ב, עמ' 10, ועיין שם עמ' 2; א, עמ' 482).
22. ביד רמה לבבא בתרא קסא ע"א: "במערבא הוו רגילין למכתב בסופיה דשטרא מקמי חתימת עדים מקובל עלי, ובבבל הוו נהיגי למכתב שריר וקיים, וחד טעמא נינהו. ואשכחן כי הני תרי לישני בחד קרא כענין שנאמר קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם".
23. "והנה לפי פשטות הענין היה צ"ל מקודם קבלו ואח"כ קימו, כי א"א לקיים קודם קבלה" (תורה תמימה לדברים כט, הערה יא); "דלפי ההגיון צ"ל להיפך קבלו וקימו" (שם לאסתר ט, הערה כז); "שהרי קודם הקיום בהכרח לקבל וא"א לקיים קודם שמקבלים" (שם לשמות יט, הערה לו).
24. מעין נעשה ונשמע.

הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כנגיית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב מכאן מודעא רבה לאורייתא. אמר רבא אף על פי כן הדור קבלוה בימי אחשוורוש דכתיב קימו וקבלו היהודים, קיימו מה שקיבלו כבר (שבת פח ע"א).²⁵

הנה ברור שב"קיימו וקבלו" יש לנו מקרה של "שתיים שהן אחת" (hendiadys) על פי שני פעלים שמשמעם אחד: קיבלו עליהם.²⁶ אמור מעתה, שני קיומי שטרות הם: המורגל אצלנו, בית דין מקיים שטר ישן, והוא "קיום בית דין",²⁷ "אשרת דדייני" (כתובות כא ע"ב; פה ע"א); ויש "קיום שטרות" אחר, קדום יותר, והוא סעיף בשטרות שבו מצהיר המחויב קיים עלי = מקובל עליו, הוא סעיף הנכתב בסוף השטר, אחר "חיתום שטרות", ואחרי הסעיף הזה חותמים העדים, בהתייחס להצהרה זו של החייב, נוהג הידוע מן הספרות התלמודית ומן השטרות של מדבר יהודה.²⁸ על כך יש להוסיף, שהתאמה זו פותרת את הקושיה על "ואי זהו קיומו" שבתוספתא (בבא בתרא יא, ד, עמ' 168). כאן מדובר בסוג הקדום של קיום שטר, הוא הסעיף שכותב החייב בגוף ראשון: קיים עלי.²⁹ זהו "קיומו" שדובר בו בתוספתא שם.

25. וראה שבועות לט ע"א.

26. השווה בוש (עמ' 468): "Lit. 'they made obligatory and accepted'" בפירוש הרמב"ן לבראשית ו 18: "והוא כלשון קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם (אסתר ט כז), שקבלו עליהם דבר להיותו קיים". ראה בדיקותיו של ליברמן, טקסטים, עמ' 200; תוספתא כפשוטה, סוטה, עמ' 678.

27. תוספתא בבא בתרא יא, ט (עמ' 169).

28. וכבר הסמיכו נוסחאות ההתחייבות בשטרי מדבר יהודה לנוסחה בירושלמי (ברושי וקימרון, שטר, עמ' 292) ובתוספתא (גרינפלד, עמ' 97). סעיף התחייבות זה בסוף השטר מזכיר את סעיף hypographê היווני. לסוגה זו שייכת ההצהרה בכתב של המתחייב הבא בשטר הסורי העתיק בעניין מכירת אמה (גולדשטיין) סמוך לפני חתימות העדים. חילוף סגנונות הכתיבה מעיד שאחרי כתיבתו של הסופר מוסיף בעל השטר (ובמקרה זה בעלה עבודה, בהיותה ללא יכולת כתיבה). ועיין גרינפלד, ספר; קוטון, המשאיל. להלן לשון הסעיף בסורית, עם תרגומו של גולדשטיין: "מודנא אורלס חפסי בר שמשיהב אדיסאי מן פיליס דרתתעשרא דכתבת חלף אורליא מתרעתא אנתתי ברשמא דספרא לא חכמא דזבנת אמתא הדא דילה וקבלת דמיה איך דכתיב מן לעיל". ותרגומו: "I, Aurelis Hafsai, son of Shamashyabh, Edessene of the Twelfth tribe, declare that I have written on behalf of Aurelia Mat-Tar'atha, my wife, in the subscription, because she is illiterate, that she has sold this slave of hers and received the price thereof as written above" subscription לסורית רשמה מבקש לקבוע, שהוא מונח המוסב על שם הסעיף!

29. הסגנון של גוף ראשון נחוץ לפני חתימת עדים, ואילו כשבא הסעיף לפני חתימת בעל השטר עצמו אין צורך בסגנון זה. השווה: "וקים לקבלדך" (נחל חבר 42; ירדני, עמ' 103). ותורגם (עמ' 104): "וקיים (השטר) לעומת ההוא (=לפי הכתוב לעיל)". סוקולוף (עמ' 76) תרגם לקבלדך accordingly, והשווה לעזרא ד 16. אחר שורה זו: "ייה[חנן בר ישוע] על[נפש]ה

שריר וקיים

הנוסח המקובל לציין סיום השטר הוא והכל שריר וקיים. תיעוד לסיום זה ידוע מן התלמודים. בירושלמי: "שריר מקצת הגט כול". מהו שריר? אמ' ר' יוסי בר ביבון כגון קיים שריר וברור"³⁰ (גיטין ט, ח, נ ע"ג; עמ' 1094); בבבלי: "וניחוש דלמא זיף וכתב מאי דבעי וחתימי סהדי? דכתיב ביה שריר וקיים" (בבא בתרא קס ע"ב ואילך). לפי הצעתנו לעיל השטר הארמי של תקופת התנאים כלל לרוב משפט סיום ("חיתום") בסוף נוסח השטר, ולפני חתימת העדים. במשפט סיום זה בלטה המילה קיים (בתוך הצרף קיים עלי), אשר נשאה משמע משפטי במובן "מקובל", כשהצרף קיים עלי מסמן את קבלתו והסכמתו של המתחייב בשטר. כמתבקשת מאליה היא השאלה: מה יחס סיום זה לסיום השגור והכל שריר וקיים?

כבר התחבטו החוקרים על מקורה של הנוסחה שריר וקיים (ולרוב התקבלה הדעה שהמקור הוא הסעיף הנקרא *χρηρία* בשטרות היווניים)³¹, וביותר שאלו על תפקודו המשפטי מהו.³² מסקנתו של סקייסט: "It then does not appear rash to maintain that the function of the Talmudic was to endow the document with absolute reliability"

גם שאל סקייסט על מקור הנוסחה.³⁴ הצעתו היא, אם הבנתי את דבריו לנכון, שמקור הנוסחה דווקא בקיום בית דין. בית הדין סימן את קיומו, לדבריו, בנוסחה "והכל שריר וקיים". משם התפתח מנהג לכתוב נוסחה זו בסוף השטר לכתחילה, מיד עם הכנתו.³⁵ ואילו זאב פלק טען כדלהלן:

ההודאה לבשה צורה קבועה שבה קיים הצד המודה את הדבר, וצורה זאת

כתבה" = "על עצמו כתבו". וכן "קתרא דנן יהוא קים" (נחל חבר 43; ירדני, עמ' 105), ותורגם (שם, עמ' 106) ה'קשר' (=שטר מקופל וקשור/קבלה) הזה יהיה קיים, אחר שורה זו: "חורון בר ישמעאל כתבה", הרי הוא המתחייב בשטר, ואין צורך להבליט גוף ראשון (השווה לעניין דומה במקצת גולאק, קרקעות, עמ' 52; פרידמן, נישואין, א, עמ' 482-483). בשטר אחד שאין המילה עלי מופיעה בסעיף זה אין חתימת בעלים: "וקים כל די עלא כתיב לן[קבל ד]ך" (נחל חבר 7, נוסח פנימי; ירדני, עמ' 97). "תרגום": "וקיים כל מה שלמעלה כתוב לעומת ההוא" (עמ' 100). הנוסח החיצוני שונה; ראה עמ' 98. על כן במקום valid confirmed מוטב לתרגם be binding, והוא לשון התחייבות.

30. מתוך השוואה לנוסח השטרות מסתבר שצריך להיות בריר (ראה פרידמן, ריבוי, עמ' 335 והערה 69; הנ"ל, נישואין, ב, עמ' 19). ועיין ילון, עמ' 85-86; ליברמן, תוספתא כפשוטה, בבא בתרא, עמ' 456, הערה 23. על שר"ר ("השרת") בשטר ממדבר יהודה ראה ידן, ארמית, עמ' 139.

31. ראה גולאק, השטרות, עמ' 36-38; קוטון, יוונית, עמ' 219 והערה 57.

32. ראה סקייסט. ועיין פרידמן, נישואין, א, עמ' 479.

33. עמ' liii, עיין שם לפירוט הכוונה.

34. "How then did the whole of the Talmudic acquire its formal function?" (שם).

35. "However, as it was always written at the end of the document it acquired a

באה במקום מעשה הקנין מלפני כתיבת התעודה (רות ד' 7). יש שהוא חותם "על נפשו", כלומר כמתחייב ולא כעד, ויש שהוא מצהיר³⁶ בפני העדים על נכונות האמור בשטר, באחת הלשונות: "שריר וקיים" (ב' ב"ב ק"ס:), "קיים שריר וברור" (יר' גיטין פ"ט ה"ט, נ' ע"ג), "אני פלוני בן פלוני מקבל אני מה שכתוב בשטר הזה" (ת' ב"מ א' 13), "אני פלוני ליתי מפלוני" (ת' ב"ב י"א 4).³⁷

יש כמה שראינו לעיל העשוי להתאים לתפיסתו של פלק או לחזקה בדרך כל שהיא. הכוונה ללשון קיים שהייתה רווחת דווקא בסעיף ההתחייבות, ובו קיבל בעל השטר על עצמו את חיובו של שטר בלשון קיים עלי. שמא תוספת מעניינת יש בעובדה שגם היסוד עלי נמצא עם קיים בלשונות התחייבות בתוך השטר בימי הביניים. בשתי כתובות, אחת שנכתבה בברקה בשנת 990 ואחת במססאורה בשנת 1022, בסעיף המוהר:

ויהבנא ליכי מוהרי בתוליכי אחיד וקיים עלי מנכסאי.³⁸
ויהבנא לך מוהר בתיליכי אחיד וקיים עלי מן נכסיי.³⁹

ואף עם שריר:

ויהיבנא ליכי מוהר בתוליכו כסף זוזי מאתן דחזו ליכי מדאורייתא שריר וקיים עלי.⁴⁰

כל אלה בסעיף ה"מוהר".⁴¹ אם הנוסחה שריר וקיים בסוף השטר אכן נובעת מ"קיומו" האישי של בעל השטר, היא מורחקת בזה כאחת מדמיון לסיום של שטרי יוון ולקיום בית דין, ותפקידה המשפטי בצורתה הראשונית (אשר בשטרי מדבר

formal function – to mark the end of the document, perhaps even before the original function lapsed" (p. liv)

36. לא הובהר אם הכוונה מצהיר בכתב או בעל פה. מכל מקום, הדיון נסב על לשונות הכתובים בשטר.

37. פלק, עמ' 118.

38. בנספח א לספר השטרות לרב האי גאון, מהדורת אסף, ירושלים תר"ץ, עמ' 54.

39. מאן, ב, עמ' 94.

40. מחזור ויטרי, סימן תקנב (עמ' 790). וכן בלשון הראשונים ובשטרות המובאים אצלם קיים + עלי בכמה מקומות: "ותהא ידו כידי ופיו כפי ודבורו כדבורי וכל תנאי שיעשה עמה יהא שריר [כצ"ל] וקיים עלי, וכל מה שהוא יעשה יהא עשוי" (שו"ת רבינו גרשום מאור הגולה, סימן לח); "הילכך לא הועילה לו התפשה זו לומר שיהא שטרך קיים עלי להוציא ממני מעות" (תוספות רי"ד, נדרים כז ע"ב); "וכל תנאי שהוא עושה ליתן לה יהא שריר ומקיים עלי" (ראבי"ה ח"ד, סימן תתצד); "טופס השליחות לרבי גרשון ז"ל... וכל תנאי שיעשה עמה יהא שריר וקיים עלי" (רבינו ירוחם, תולדות אדם וחווה, נתיב כב, חלק ג, קפז ע"ג).

41. על שריר וקיים בניין "חוב" ראה פרידמן, נישואין, א, עמ' 272 והערה 140 ועמ' 479.

יהודה מנוסח קיים עלי) הוא קבלת התחייבות על ידי המתחייב בשטר. יש שבשטרות המאוחרים היא באה עם סעיף הקניין, אף הוא בסוף השטר:

וקנינא מיד מבשר חתנה בכל מה דכתיב ומפורש בהדן שטר במנא דכשר למקניא ביה ושריר ואריך וקיים.⁴²

נציין כאן בקצרה שיש סעיפים בשטרי הפפירוסים הארמיים משומרון מן המאה הרביעית לפני הספירה⁴³ העשויים להתפרש כסעיפי הסכם או קניין וסעיפי הודאה על ידי החייב, ועניין זה עוד זוקק בירור מדויק.

ורעיו חד מן חד אסרא ביניהם וזנה אסרא הקים קוסנהר עם אביעדן במליא אלה.⁴⁴

אסרא זה הוא כנראה הסכם, ואולי אף מעשה קניין אתו.⁴⁵

והודת⁴⁶ דינא.⁴⁷

כאן, סביר לומר, יש לפנינו הודאתו המפורשת של המתחייב.⁴⁸

42. פרידמן, נישואין, ב, עמ' 10. בחרנו בשטר זה כדי להציג אגב אורחא לשון אריך (עין שם, עמ' 27-28). מ"ע פרידמן שקל התפתחות של שריר וקיים מסעיף סיום בכתובות ארץ-ישראליות המדבר על הצגת השטר בכל בית דין שהוא, ויש שאף באותה נוסחה באה קיים (פרידמן, נישואין, א, עמ' 472-479).

43. ראה גרופ, פפירוסים.

44. WDSPPapDeed of Slave Sale B ar (גרופ, שומרון, עמ' 46).

45. גרופ, שם, עמ' 47 תרגם: "and they were mutually satisfied with the bond between them. And this bond Qawsnahar concluded with 'Abi'adin in these terms" וכזה בשאר המקומות בטופס השטר. גרופ משתמש במילה bond במובן שטר (The "a deed", Oxford Universal Dictionary, p. 201), ומצביע על נוסחה ובה שטרא המקבילה לנוסחה אחרת המזכירה אסרא (עמ' 85). אולם אם אנו צריכים לנקוט מונח אחד המפרנס את כל היקרויות אסרא בטופס השומרוני הרי הוא הסכם, ולא שטר. גרינפלד (כנפי, עמ' 192) כתב בקצרה על לשון הפפירוסים הללו: "The term for oath or obligation is *ʿsr* with *hqym*: *ʿasr* and *hšnh b'ʿsr* for taking and breaking an oath" יש כאן התייחסות מפורשת לסעיף הנידון. אולם לדעתי, לפחות בחלק מן ההיקרויות אי אפשר לפרש אסרא כשבועה. קרוס תרגם (עמ' 9*, ועיין דבריו בעמ' 12*), וזה מתאים יותר להקשרים. והשווה פורטן, עמ' 86.

46. שני כתיבים נודמנו: והדת, והודת. בשטר הנ"ל בהערה 44, שו' 11, "והודת דינא", ובשטר מספר 3 (WDSPPapDeed of Slave Sale C ar; עמ' 58) "והדת דינא" (ועיין גרופ, לשון, עמ' 173).

47. גרופ תרגם: "and I acknowledge the claim" (שומרון, עמ' 47, לשורה 11; להתחבטויות בעניין דינא שם, עמ' 55). ועיין שם, עמ' 19 על גוף ראשון וגוף שלישי בשטר, ועל כך בתוך פרידמן, תורף.

48. קשיים רבים כרוכים בסעיף קטן זה שבטופס השטרות. לדבריו של גרופ הכתיבה של סעיף קצר זה ("והודת דינא"), הבא פתאום בגוף ראשון, היא ביד הסופר שכתב את השטר כולו (וכך

"אמת ואמונה"

לתפילות "אמת ואמונה" ו"אמת ויציב", הבאות מיד אחרי קריאת שמע בברכת גאולה, צורה של אישור, קבלה והתחייבות.⁴⁹ מתוך שבראשונה מצוי הצרף קיים עלינו, ראוי אפיון זה של אישור לחיזוק נוסף לאור עיונו דלעיל. נוסח תחילת הברכה בסדר רב עמרם גאון כך הוא:

אמת ואמונה כל זאת קיים עלינו כי הוא ה' אלהינו ואנחנו ישראל עמו.

כבר העמיק סטפן רייף בשאלות הכבדות של פרשנות ונוסח בקטע זה. בתוך דבריו תיעוד רב מקטעי גניזה לנוסח קיים שבכאן, לעומת הנוסח השגור היום וקיים,⁵⁰ ואפשר לתמוך במסקנה שהוא הנוסח המקורי גם מתוך ספרות הגאונים והראשונים.⁵¹ רייף ניתח את קשיי הפרשנות למשפטים הללו, והביא מכלול דעות. ביניהן הדעה שבמילת קיים מתחיל משפט חדש.⁵² לזאת ברצוננו להסמיך נוסחת שטרי מדבר יהודה, אשר בהם קיים עלי פותח משפט קבלה והתחייבות, בדומה למשפט שבברכה המתחיל קיים עלי. המילה הנרדפת שבספרות התלמודית מקובל בברכת הגאולה של שחרית אמת ויציב:⁵³

אמת ויציב ונכון וקיים...⁵⁴ ומקובל... הדבר הזה עלינו לעולם ועד.⁵⁵

- נראה מתצלום השטר). מכל מקום השערותו של גרופ לאחר התלבטות (שומרון, עמ' 54, לשו' 11) נראית מאוד, שהוא מוסב על המוכר, בעל השטר, הבא כאן בסוף השטר לחייב את עצמו במה שכתוב בו לעיל (ולא "חתם סופר", כבגיטין פח ע"א). ללשונות הודאה ראה גם P. Yadin 17 (ידין, ארמית, עמ' 141 ואילך וכיו"ב); גרופ, שומרון, עמ' 54-55; וראה לעיל הערה 28. על הלשונות הללו וכוח הודאה כקניין ארחיב את הדיבור במקום אחר אי"ה. לעת עתה עיין פלק, א, עמ' 118-119.
49. השווה שם, עמ' 151-152 הערה 101.
50. רייף, עמ' 114 הערה 60.
51. רמב"ם, סדר תפילות כל השנה; מחזור ויטרי, סימן קא; פירושי סידור התפילה לרוקח, עמ' תנג; ספר המנהיג, הלכות שבת, עמ' קצא.
52. השווה פירושי סידור התפילה לרוקח: "אמת ואמונה כל זאת שאמרנו ה' אחד. קיים עלינו. מה קיים עלינו? כי הוא ה' אלהינו ואין זולתו" (עמ' תנג).
53. אף ידועה יצב מסיומי שטרות כיב (רבינוביץ, עמ' 112-119; ירון, עמ' 133; סקייסט, עמ' xlv, והערה 28). השווה דניאל ו 13: יְצִיבָא מְלִתָּא פְּדַת מְדֵי וּפְרָס דֵּי לָא תְעָדָא. על לשון כעין תפילת אמת ויציב עם שריר וקיים השווה לקראת סוף "כתובת הקראים": "אמת ויציב נכון שריר וברור וקיים" (גולאק, אוצר, עמ' 58).
54. מילון בן-יהודה (עמ' 5909) הסביר ונכון וקיים – "הולך ונמשך". אולם שיתופה של קיים עם מקובל כאן בוודאי מעניק לה משמע של קבלה והסכמה, כמקורות שראינו לעיל.
55. המונחים הללו באים בברכה זו ברוב הגרסות. נדגים מקטע גניזה אשר אינו גורס ו עם מילת יציב: "אמת יציב ונכון וקיים וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ומתוקן ומקובל וצדיק ונורא ונעים וטוב ויפה הדבר הזה עלי לעולם ועד" (Bodl. Heb. d 50.12). על אמת כקריאה המנותקת מבחינה תחבירית ראה וידר, עמ' 221-222, 226.

סיכום

"ואי זהו קיומו" שבתוספתא בבא בתרא (יא, ד, עמ' 168) מעמיד בפנינו קושיה של מינוח. ברוב המקורות התלמודיים בהקשר של שטרות המונח קיום מציין פעולת בית הדין הבאה לאשר ולקיים שטר ישן שנמחק ממנו דבר, וכיו"ב. מה מקום המונח קיום לכתובת סעיף ההתחייבות בגוף השטר עצמו? סעיף ההתחייבות מוזכר בתוספתא ובירושלמי, ורווח שם המונח מקבל או מקובל כציון הסכמה והתחייבות מידי בעל השטר. אולם סעיפי התחייבות כאלה שכיחים בשטרי מדבר יהודה, ובהם מצינו דווקא את המונח קיים עלי כלשון קבלה. אותו שריד בתוספתא בבא בתרא (קיומו) שומר לנו מונח לסעיף ההתחייבות בסוף השטר המתאים למינוח קיים עלי שבשטרות מדבר יהודה.⁵⁶ הגוון המשפטי של הסכמה וקבלה שיש למילה קיים מודגם ב"קיימו וקבלו היהודים עליהם" שבמגילת אסתר, אשר אין המובן הרגיל של קיים מתאים לו, אבל המשמע של קבלה בהקשר משפטי מתאים לו יפה. הוא הדין שמונחי ראשית ברכת גאולה בשחרית, ובהם קיים עלינו, מבטאים מעשה מעין משפטי של אישור, ואף הם שייכים למשמע זה. עוד בדקנו את נוסחת שריד וקיים הנוהגת בסוף שטרות. החוקרים חיפשו את מוצאה ותפקידה המשפטי. ראוי לצרף לעיון בה את נוסח ה"קיום" העתיק, הבא תמיד בסוף השטר, בלשון קיים עלי, ובדומה לנידון ממש: "קתרא דנן יהוא קים" = שטר מקושר זה יהיה קיים (לעיל הערה 29).

56. וצריך לי עיון באולי ואפשר, אם ניתן לזהות היקרות נוספת של קיום זה. בתוספתא שביעית ח, ז (עמ' 201): "ר' יהודה או' פרוסבול המקושר הדיינין חותמין מבפנים והעדים מבחוץ. אמרו לו אין מעשה בית דין צריכין קיום". והתחבטו חכמים מהו קיום זה (ראה חסדי דוד, והפטיר: "כן נראה לפרש מסברא, אע"פ שלא ראיתיה בשום מקום"; תוספתא כפשוטה, עמ' 589). ובמשנה: "זהו גופו של פרוסבול מוסר אני לכם איש פל' ופל' הדיינים [בכ"י קויפמן: והדיינים] שבמקום פל' שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה והדיינים חותמין למטן או העדים" (שביעית י, ד). אולי חתימת הדיינים בפנים של פרוסבול מקושר היא מעין קיום והסכמה ועל פיו רשאים העדים לחתום, מעין: "לעולם אין העדים חותמין בו מלמטן עד שיקראו בו למעלן, אני פל' בן פל' מקבל עלי כל מה שכת' בו מלמעלן" (ירושלמי גיטין ח, י, מט ע"ד [עמ' 1090]) כמובא לעיל. אמנם בעלי התוספות ועל פיהם כמה ראשונים פירשו אף כאן בקיום רגיל של בית דין (ראה תוספתא כפשוטה שם), אולם הרמב"ן הקשה עליהם וכתב (בחידושו לכתובות כא ע"א): "ובתוס' הקשו והא תניא במס' שביעית פ' בתרא אין מעשה ב"ד צריך לקיים אלמא כיון דחתימות ידיהו דדייני עבידא דמשמודעי לה לא חיישינן לזיופא. והם מתבלבלין בזה דהתם כך שנויה, רבי יהודה אומר פרוסבול המקושר הדיינין חותמין מבפנים והעדים מבחוץ, אמרו לו אין מעשה ב"ד צריכין קיום. כלומר שאין צריך לשתת החתימות אלא הדיינין חותמין כדרך מבפנים או העדים מבחוץ כדרך תקון שטרות המקושרות", וכזה משמו בחידושי הרשב"א שם. והגר"ש ליברמן כתב על שיטת הרמב"ן: "ולפ"ו אין כאן אלא מליצה בעלמא" (עמ' 590), כלומר, אמרו קיום במליצה, כשהכוונה חתימות. והנה, לפי דברינו אולי חתימת הדיינים מעין "קיום" הוא, וכמשמע קיום בתוספתא בבא בתרא שפתחנו בה.

קיצורים ביבליוגרפיים

- F. W. Bush, *Ruth, Esther*, Dallas 1996 = בוש
- A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia = ברגר
1980
- M. Broshi & E. Qimron, “A Hebrew I.O.U. from the = ברושי וקימרון, שטר
Second Year of the Bar Kokhba Revolt”, *JJS* 45 (1994), pp. 286–294
- ברושי וקימרון, שטר עברי = מ' ברושי וא' קימרון, “שטר חוב עברי מימי בר-
כוכבא”, ארץ-ישראל כ (תשמ"ט), עמ' 256–261
- גולאק, אוצר = א' גולאק, אוצר השטרות הנהוגים בישראל, ירושלים תרפ"ו
- גולאק, השטרות = א' גולאק, השטרות בתלמוד, ערך והוסיף הערות רנן קצוף,
ירושלים תשנ"ד
- גולאק, קרקעות = א' גולק, לחקר תולדות המשפט העברי בתקופת התלמוד, חלק
ראשון: דיני קרקעות, ירושלים תרפ"ט
- J. A. Goldstein, “The Syriac Bill of Sale from Dura-Europos”, =
JNES 25 (1966), pp. 1–16
- D. M. Gropp, “The Samaria Papyri and the Babylonio- = גרופ, פפירוסים
Aramean Symbiosis”, in L. A. Schiffman (ed.), *Semitic Papyrology in
Context*, Leiden 2003, pp. 23–49
- D. M. Gropp, “The Language of the Samaria Papyri: A = גרופ, לשון
Preliminary Study”, *Maarav* 5–6 (1990), pp. 169–187
- D. M. Gropp, *Wadi Daliyeh II: The Samaria Papyri from = גרופ, שומרון
Wadi Daliyeh*, *DJD* 28, Oxford 2001
- Y. Yadin, J. C. Greenfield & Y. Yardeni, “Babatha’s *Ketubba*”, =
IEJ 44 (1994), pp. 75–101 [=J. C. Greenfield, ‘*Al Kanfei Yonah...*,
pp. 513–539]
- J. C. Greenfield, *Al Kanfei Yonah: Collected Studies of = גרינפלד, כנפי
Jonas C. Greenfield on Semitic Philology*, ed. by Shalom M. Paul,
Michael E. Stone & Avital Pinnick, Leiden & Jerusalem 2001
- J. C. Greenfield, “‘Because He/She Did Not know = גרינפלד, ספר
Letters’: Remarks on a First Millennium C.E. Legal Expression”,
(944–939 עמ' גרינפלד, כנפי, =) *JANES* 22 (1993), pp. 39–44
- הורביץ = א' הורביץ, בין לשון ללשון, ירושלים תשל"ב
- וידר = נ' וידר, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים תשנ"ח
- Corpus Papyrorum Judaicarum*, ed. by V. A. Tcherikover, A. = טשריקובר
Fuks & M. Stern, I–III, Cambridge, Mass. 1957–1964

- Y. Yadin, J. C. Greenfield, A. Yardeni & B. A. Levine, *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters: Hebrew, Aramaic and Nabatean-Aramaic Papyri*, Jerusalem 2002
 ילון = ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א
 ירדני = ע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות, עבריות ונבטיות ממדבר יהודה, ירושלים 2000
 ירון = ר' ירון, המשפט של מסמכי יב, ירושלים תשכ"ב
 S. Lieberman, *Texts and Studies*, New York 1974 = ליברמן, טקסטים
 J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, London 1922 = מאן
 מילון בן-יהודה = י' בן-יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, ירושלים תש"ם
 M. Sokoloff, *A Dictionary of Judean Aramaic*, Ramat Gan = סוקולוף 2003
 A. Skaist, "The Background of the Talmudic Formula 'שריר וקיים, בתוך גב"ע צרפתי ואחרים (עורכים), מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של יחזקאל קוטשר, רמת גן 1980, עמ' liv-xl
 B. Porten, "Review of Eretz-Israel 18", *BASOR* 271 (1988), pp. 85-87 = פורטן
 R. Payne Smith, *A Compendious Syriac Dictionary*, = פיין סמית, מילון Oxford 1903
 פלק = ז' פלק, מבוא לדיני ישראל בימי הבית השני, א-ב, ירושלים תשכ"ט, תשל"א
 M. A. Friedman, "Contracts: Rabbinic Literature and Ancient Jewish Documents", in S. Safrai et al. (eds.), *The Literature of the Sages, II: Midrash and Targum; Liturgy, Poetry, Mysticism; Contracts, Inscriptions, Ancient Science; and the Language of Rabbinic Literature*, Assen & Minneapolis 2006 = פרידמן, חוזים
 M. A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine, I-II*, Tel Aviv & New York 1980, 1981 = פרידמן, נישואין
 פרידמן, פרק המגרש = ש"י פרידמן, פרק המגרש (בבלי גיטין, פרק תשיעי), מהדורה עם פרשנות, האיגוד לפרשנות התלמוד (בהכנה)
 פרידמן, ריבוי = מ"ע פרידמן, "ריבוי נשים במסמכי הגניזה", תרביץ מ (תשל"א), עמ' 320-359
 פרידמן, תורף = ש"י פרידמן, "תורף מהו? לתורת השטרות התלמודיים" (עומד להתפרסם)
 H. M. Cotton, "Subscriptions and Signatures in the = קוטון, המשאיל

- Papyri from the Judean Desert: The XEIPOXPHΣTHΣ”, *The Journal of Juristic Papyrology* 25 (1996), pp. 29–40
- H. M. Cotton & A. Yardeni, *Aramaic, Hebrew, and Greek = קוטון, יוונית* Documentary Texts from Nahal Hever and Other Sites, *DJD* 27, Oxford 1997
- F. M. Cross, “Samaria Papyrus 1: An Aramaic Slave Conveyance = קרוס of 335 B.C.E. Found in the Wâdi ed-Dâliyeh”, *Eretz-Israel* 18 (1985), pp. 7*–17*
- J. J. Rabinowitz, *Jewish Law*, New York 1956 = רבינוביץ
- S. C. Reif, “Liturgical Difficulties and Geniza Manuscripts”, in = רייף
- S. Morag et al. (eds.), *Studies in Judaism and Islam Presented to Shelomo Dov Goitein*, Jerusalem 1981, pp. 99–122
- F. Schulthess, *Lexicon Syropalaestinum*, Berolini 1903 = שולתיס